

1991 Sonrasında Türk-Ermeni İlişkileri

Saskia Lizette Hollander*

Giriş

Açmazdaki Türk-Ermeni ilişkileri, tarihsel süreç içerisinde belli başlı faktörler tarafından şekillendirilmiştir. Bu faktörler, Türkiye'nin diplomatik müttefiki Azerbaycan ve Ermenistan arasında tek taraflı bağımsızlığını ilan eden Dağlık Karabağ ihtilafı, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ve Moskova Antlaşması'nı tanımaması ile iki ülkenin 20. yüzyıl başlarında sözde Ermeni soykırımına ilişkin sergilemiş oldukları resmi tutumdaki farklardır. ¹Şu ana kadar iki devlet arasında diplomatik ilişki kurulmamıştır ve Türk Ermeni sınırı Türkiye'nin 1993 yılında Ermenistan'a uyguladığı ambargo sonucunda hala kapalıdır. Bununla birlikte, Kafkasya bölgesinde, artmakta olan jeopolitik, ekonomik ve etnik istikrarsızlık bağlamında ve Türkiye'nin başlattığı Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu neticesinde, 21. yüzyıl başları Türk-Ermeni ilişkilerinin iki devletin de siyasi ajandalarına tekrar girmesi için gösterilen çabalara tanıklık etmiştir. Böylece, Türkiye ile Ermenistan'da ve de uluslararası diplomasi sahalarında, bu iki ülkenin diplomatik ilişkilerin normalleşeceği yönünde umutlar tazelenmiştir.²

Bu makalenin yapısı şu şekildedir: Öncelikle mevcut açmazı tanımlayan iki ana faktör olan Dağlık Karabağ ihtilafı ve sözde Ermeni soykırımına ilişkin tarafların farklı görüşleri genel itibariyle ele alınacaktır. İkinci paragrafta Türk-Ermeni sorunu uluslararası bağlamda değerlendirilecektir. Yıllar boyunca, çok sayıda diplomatik aktör Türkiye'ye ve/veya Ermenistan'a baskı uygulayarak ya da arabuluculuk yaparak tartışmaya dahil olmuşlardır. Son olarak, Kafkasya'daki son gelişmelerin hem iki ülkenin hem de tartışmaya dahil olan tarafların çıkarlarını yeniden gözden geçirmelerine yol açtığı ve ilişkilerin normalleşmesi sürecinin önemli resmi adımları henüz atılmamış olsa da nihayetinde Türk-Ermeni diyalogunun canlandığı vurgulanacaktır.

Açmazı Tanımlamak: Dağlık Karabağ ve Sözde Ermeni Soykırımı

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ ihtilafı uzun bir geçmişe sahiptir. Stalin Dönemi'nde anlaşmazlık su yüzüne çıkmamış olsa da, Ermenistan'ın muhalif tutumu 1953'de Kuruşçev'in iktidara gelmesi ile başlamış, Gorbaçov'un 1980'lerin sonunda sergilediği açık siyaset ile daha da ciddi hale gelmiştir.³ 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olmasının ardından, Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermeni çoğunluk da Ocak 1992'de bağımsızlığını ilan etmiş ve Ermenistan-Azerbaycan arasındaki ihtilaf tırmanışa geçmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında topyekün bir savaş başlamıştır.

(*) *Radboud Üniversitesi, Nijmegen, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü Doktora öğrencisi, Utrecht Hollanda Türk Araştırmaları Enstitüsü'nde Araştırmacı.*

(**) *Çev.: Nesrin Koç*

(1) Goshgarian, Rachel (2005) 'Breaking the Stalemate: Turkish-Armenian Relations in the 21st Century', in: *Turkish Policy Quarterly*, vol. 4, no. 4, p. 2

(2) Aras, B. and A. Sarikaya (2010) 'Turkey and Armenia: Facing the Challenge of Historic Opportunity', *Mediterranean Politics; Turkey-Balkans*, pp. 205-209. (p. 205)

(3) Mooradian, Moorad and Druckman, Daniel (1999) 'Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990-95', in: *Journal of Peace Research*, Vol. 36, No. 6, pp. 709-727. (p.709)

Azerbaycan'ın Türkiye'nin kültürel ve siyasi müttefiki olması sebebiyle, Ermenistan'ın 1990'ların başında Azeri azınlığına karşı sergilediği saldırgan tutum Türk-Ermeni ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir.⁴ Fakat, Ermeni sınırına sağlanan Rus desteğinin mevcudiyetini ve Türkiye tarafından yapılacak tam müdahalenin muhtemel bir Müslüman-Hristiyan çatışmasına yol açma ihtimalini değerlendiren Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, seçmen kitlesi tarafından maruz bırakıldığı baskıya rağmen, Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri müdahalesi konusunda isteksiz davranmıştır. Türkiye'nin anlaşmazlığa askeri olarak dahil olması Ermenilerin Güney Karabağ'daki Fuzuli ve Cebrayıl bölgelerini ele geçirme teşebbüsünden sonra olmuş; Türkiye, Ermeni sınırına asker konuşlandırmış ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çekilmesi isteğini dile getirmiştir. Buna rağmen, Rusya'nın askeri desteğiyle Ermenistan, Türkiye'nin harekâtına karşı koymuş ve böylece Türkiye'nin tartışmada önemli askeri rol üstlenmesini önlemiştir. Fakat, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün bir parçası olarak resmen tanındığı ve Ermenistan'ın Kelbecer bölgesinden çekilmesi gerektiğinin bildirildiği Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822 nolu kararının 1993'te çıkmasıyla⁵, Türkiye Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargoyu destekleyerek yanıt vermiş ve de Türk-Ermeni sınır kapılarını kapatmıştır.⁶

Mayıs 1994'te uluslararası arabuluculuk çalışmaları sonucunda Ermenistan, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ arasında bir ateşkes imzalanmıştır.⁷ Ne var ki, tek taraflı bağımsızlık ilan eden Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin bağımsız statüsü uluslararası alanda tanınmasa da Ermenistan sürekli olarak bölge halkının kendi kendini idare hakkını gündeme getirmektedir. OSCE Minsk Grubu'nun arabuluculuk girişimlerine rağmen, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki vilayetlerden çekilmesi henüz gerçekleşmemiş; Türkiye de çekilmenin gerçekleşmesini Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin kurulması, ekonomik ambargonun kaldırılması ve sınır

kapılarının yeniden açılması için bir ön koşul olarak sunmuştur.

Türk-Ermeni ilişkileri Dağlık Karabağ sorununa ilişkin ihtilafın yanı sıra sözde Ermeni soykırımı iddiaları ile daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Ermenistan daha önce Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulması için herhangi bir ön koşul sunmadığını belirtse de, 1915 olaylarının uluslararası sahada 'soykırım' olarak tanınması talebini dile getirmeye devam etmektedir. Ankara ise 1915 olaylarını 'soykırım' olarak tanımayı şiddetle reddetmektedir. 1985 yılında Türk Tarihi alanında uzmanlaşmış 69 Kuzey Amerikalı tarihçi bir araya gelerek, 19 Mayıs tarihinde New York Times ve Washington Post gazetelerinde yayınlanan "Soykırım iddialarına ilişkin" başlıklı ortak bir beyan imzalamışlardır. Bu beyan der ki: "*Beyanı imzalayanlardan hiçbiri Ermenilerin yaşadığı acıyı yok saymayı amaçlamamaktadır. Ermenilerin yaşadıklarının bölgedeki Müslümanların yaşadığı zulümden ayrı düşünülemeyeceğinin de bilincindeyiz. Şu ana kadar ortaya çıkan kaynaklar bu durumun yaşanmasında bölge halkları arasındaki çatışmaların (düzensiz Müslüman ve Hristiyan kuvvetlerince başlatılmış) hastalık, açlık, zulüm ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu ve çevresinde işlenen kıyımlar gibi faktörlerle birleşerek yarattığı olumsuz atmosfere işaret etmektedir.*"⁸ Bu beyana tepki olarak, aralarında Nobel ödüllü Ellie Wiesel'in de bulunduğu çok sayıda entelektüel 9 Haziran 2000 tarihinde New York Times'da yayınlanan, "Ermeni soykırımı tartışmasız ki tarihi bir gerçektir ve bu yüzden Batı demokrasileri bu soykırımı tanımalıdırlar" ibareli bir bildiri imzalamışlardır.⁹

(4) Svante E. Cornell (1999) 'The Nagorno-Karabakh Conflict', Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, pp. 1-160. (p.32-33)

(5) UN Security Council Resolution 822, bkz: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f15764.html>

(6) Goshgarian, R. (2005) 'Breaking the Stalemate: Turkish-Armenian Relations in the 21st Century', Turkish Policy Quarterly, vol. 4, no. 4. (p.4)

(7) idem

(8) No Genocide Agreement, New York Times; Washington Post, May 19, 1985. Bkz: <http://www.dearmeensekwestie.nl/index.php/kran-tenberichten/no-genocide-agreement.html>

(9) Petition 126 Holocaust Scholars in New York Times, 9 June 2009. Bkz: <http://www.chgs.umn.edu/histories/armenian/cartoons/imagenes/publicpetition.gif>

Söz konusu belge, sözde Ermeni soykırımına ilişkin tartışmaları tekrar gündeme getirerek, sorunun çözümüne hizmet etmesi amacıyla 9 Temmuz 2001'de Cenevre'de Türk-Ermeni ilişkilerini iyileştirmesi öngörülen Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu'nun kurulmasına katkı sağladı. Bu Uzlaşma Komisyonu, 1915 olaylarının Birleşmiş Milletler'in 'soykırım' tanımına uygulanabilirliğine ilişkin bir rapor hazırlamaları için Geçiş Dönemi Adaleti Uluslararası Merkezi'ne (International Center for Transitional Justice) başvuruda bulunmuştur. Hazırlanan raporda 'soykırım' teriminin uygun olduğu; ancak Türkiye Cumhuriyeti devletinin hukuki olarak sorumlu tutulamayacağı belirtilmiştir.¹⁰ Uzlaşma Komisyonu'nun faaliyetleri hem Türkiye'de hem Ermenistan'da eleştirilmiştir. Ermenistan'daki eleştirilerin çoğu Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun Komitesi) tarafından komisyonun sözde Ermeni soykırımı iddiasının tanınmaması pahasına uzlaşma amacı gütmelerine yapılmıştır. Bu konudaki fikirlerini "Tarihi gerçek tanınmadıkça uzlaşmadan söz etmek mümkün değildir" diyerek belirtmişlerdir.¹¹ Türkiye, kanuni hak taleplerinin uygulanabilir olmamasına rağmen yapılan manevi talepleri de reddetmiş ve olayın tartışmalı kısımları tarihçiler tarafından aydınlatılmadıkça bu iddiaları tanımayacağını ilan etmiştir.¹²

Türkiye'de 1915 olaylarına ilişkin diyalog olmasa da son gelişmeler konuyla ilgili tartışmaları yeniden başlatmıştır. Öncelikle, 2005 yılında bir grup Türk akademisyen Ermenistan ve diğer ülkelerden akademisyenler davet ederek 1915 olaylarına ışık tutmayı ve konuya ilişkin görüş farklılıklarını değerlendirmeyi hedefleyen bir konferans organize etmiştir. Akademisyenlerin oluşturduğu 'Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği' nihayetinde şöyle bir karara varmıştır: "24 Nisan 1915'te, Birinci Dünya Savaşı kışkırtıcılığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Jön Türk yönetimi silahlı Hristiyan azınlık olan Ermeni vatandaşlarının sistematik soykırımına başlamıştır. Bir milyondan fazla Ermeni

öldürülmüş, aç bırakılmış, işkence görmüş, ölüm yürüyüşüne zorlanmıştır. Geri kalan Ermeniler de kaçarak sürgünde yaşamışlardır. Köklü bir uygarlık 2500 yıllık vatanından sürülmüştür."¹³ Ankara hükümeti gelişmelere OSCE'nin "katılımcı ülkelerin tarihlerindeki tartışmalı konulara bilimsel ışık tutarak objektif biçimde incelenmesi ve böylece şeffaflık ve mutabakat sağlanabilmesi için ilgili tarihi, siyasi ve askeri arşivlerde gerektiğinde üçüncü kişilerin de dahil olduğu, tarafların tarihçilerinden ve uzmanlarından oluşan ortak tarih komisyonlarının kurulmasını teşvik ettiği" 2008 OSCE Astana Deklarasyonu'na atıfta bulunarak 1915 olaylarının daha detaylı incelenmesini için çağrıda bulunarak cevap vermiştir.¹⁴ Ermenistan ise "ikili ilişkilerin geliştirilmesi devletlerin sorumluluğudur, bu sorumluluğu tarihçilere devretme hakkımız yoktur"¹⁵ diyerek cevap vermiş, Türk-Ermeni diyalogu tekrar bir çıkmaza girmiştir.

2007 yılında sivil toplum kuruluşu aktivisti Ermeni kökenli gazeteci Hrant Dink'in öldürülmesi tartışmaları bir kez daha alevlendirmiştir. Özellikle, Türk polis ve jandarmanın Dink'in katili ile poz verdiği resimlerin basında geniş yer bulması toplumda muhalefet yaratmış, 100.000'den fazla Türk vatan-daşı gösterilere katılarak Türkiye'deki Ermeni azınlığın yanında olduklarını belirtmişlerdir.¹⁶ Bu gösteriler Ermenilerle empati kurma

(10) Memorandum Report Prepared for TARC. International Center for Transitional Justice, 10 February 2003, p. 8 Bkz: http://www.armenian-genocide.org/files/ICTJ_Memorandum.pdf

(11) Khachatryan, Haroutiun (2001) 'Armenian-Turkish Reconciliation Commission Encounters Scepticism', 9 september 2001. Bkz: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav091001.shtml>

(12) Türk Tarih Kurumu Ermeni Masası Başkanı Kemal Çiçek'e göre "Türkiye'nin Ermeni meselesine ilişkin resmi bir tezi yoktur" Bkz: <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Basinda&HaberNo=446>

(13) Open Letter of the International Association of Genocide Scholars, 13 June 2005. Bkz: <http://www.genocidescholars.org/images/OpenLetterTurkishPMreArmenia6-13-05.pdf>

(14) OSCE Parliamentary Assembly, Astana Declaration 2008, Chapter 3, no. 68, p.8, http://www.oscepa.org/oscepa_content/documents/Astana/Declaration/2008-AS-Final%20Declaration%20ENG.pdf

(15) Hakobyan, Tatul (2009) 'Armenia is still "hopeful" that Turkey will not retreat on talks Foreign minister responds to U.S. claim about history commission', The Armenian Reporter, 22 June 2009. Available at: <http://www.reporter.am/go/article/2009-06-22-armenia-is-still--hopeful--that-turkey-will-not-retreat-on-talks>.

(16) Aydin, Senem and [akir, Ru[en (2007) 'Political Islam in Turkey', Center of European Policy Studies, Working Document, No. 265. April 2007. (p.4)

eğilimini baskılamak isteyen milliyetçi Türkler tarafından dengelenmiştir.¹⁷ Nihayetinde, bu olay Türkiye'nin azınlık görüşleriyle ilgili tutumuna ilişkin, özellikle Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesi hükmünce yapılan adli kovuşturmanın sorgulandığı ulusal ve global tartışmaların başlamasına sebep olmuştur.¹⁸ 2008 yılında, 24 Nisan Ermeni Soykırımını Anma Günü gösterilerinde bir Türk bayrağı yerde çiğnendiğinde, hem Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) hem de milliyetçi kesim tüm uluslararası baskılara rağmen, iki ülke arasındaki diyalogu geliştirme çabalarına karşı çıkmışlardır.

Mevcut anlaşmazlıkta, Ermeni Diasporası, özellikle ABD ve Avrupa'daki lobicilik kuruluşları belirleyici rol oynamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren Ermeni Diasporası ile kuvvetli bağlara sahip Amerikan Ermeni Birliği, Amerika Ulusal Ermeni Komitesi gibi Ermeni lobi grupları özellikle ABD-Ermenistan ilişkilerini geliştirmek, ABD'nin Dağlık Karabağ ile ilişkilerini geliştirmek ve sözde Ermeni soykırımının tanınmasını sağlamak gibi amaçlar taşımaktadırlar. Esasında, Amerikan-Ermeni lobisi ABD-Ermenistan ilişkileri bağlamında ABD politikalarını şekillendirmede oldukça etkili olmuştur. 2007 yılında Temsilciler Meclisi konuşmacısı Nancy Pelosi'ye seçmenler tarafından uygulanan baskı sonucu sözde Ermeni soykırımını kabul eden bir yasa neredeyse Senato'dan geçme noktasına gelmiş; ancak, böyle bir yasanın Türkiye'yi provoke ederek sahadaki Amerikan askerlerinin aleyhine dönüşebilme ihtimalinin yarattığı çekinceden dolayı yasa kabul edilmemiştir. Fransa'da ise 2006 yılında Fransız Ulusal Meclisi sözde Ermeni soykırımını resmen tanımış ve soykırımın inkarını suç saymıştır.

Uluslararası Diplomasi Bağlamında Türk-Ermeni İlişkileri

Türkiye ile Ermenistan arasındaki mevcut açmaz yukarıda bahsi geçen temel

problemler ile alakalıdır. Bununla birlikte, Türk-Ermeni ilişkileri uluslararası diplomasi sahasından ayrı düşünülemez. Süreç boyunca arabulucu ya da taraflara baskı uygulayan politikalarıyla çeşitli ülkeler bu açmazda önemli roller üstlenmişlerdir. Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin sürüncemede kalmasına sebep olan en önemli faktör Türkiye'nin Azerbaycan ile olan yakın diplomatik ilişkisidir.¹⁹ Günümüzde Ermenistan Azerbaycan topraklarının yaklaşık olarak %20'sini işgal etmiş durumdadır; dahası Ermenistan, Ermenilere işgale son verme çağrısı yapan Birleşmiş Milletler kararlarına rağmen, Rusya tarafından hem askeri hem de diplomatik olarak desteklenmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan halkı ile olan tarihi ve kültürel bağlarının yanı sıra, Ankara hala Bakü ile yaptığı enerji işbirliği anlaşmalarına bağımlı durumdadır. Bu durum, Azerbaycan'ı dikkate alınması gereken bir aktör konumuna getirmiştir ve böylelikle Ermeni işgalinin sona erdirilmesini Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurması ve sınır kapılarını yeniden açmasının bir ön koşulu olarak sunmasına sebep olmuştur.

Bu duruma istinaden, Azeri-Türk işbirliğinin gücünü dengelemek, bağımsızlık sonrası Ermeni dış politikasının temel hedeflerinden biri olmuştur. Bu sebeple, Ermenistan Rusya ve İran ile güçlü diplomatik bağlarını korumaktadır.²⁰ Ermenistan Rusya tarafından halen desteklenmektedir. Ermenistan sınırları Rusya tarafından korunmaktadır ve ülkede çeşitli Rus askeri üstleri kurulu durumdadır.²¹ Bununla birlikte, Ermenistan uluslararası pozisyonuna ilişkin farklı problemler de ya-

(17) Görgülü, Aybars et al. (2009) 'Turkey-Armenia dialogue series: breaking the vicious circle', Tesev-Caucasus Institute joint report, pp. 1-20. (p.7)

(18) Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesi Türklüğe, Cumhuriyete, Devlete ve Organlarına Hakaret Edilmesi halinin yargılamalara sebebiyet vereceğini belirtmektedir.

(19) Aras, B. and A. Sarikaya (2010) 'Turkey and Armenia: Facing the Challenge of Historic Opportunity', Mediterranean Politics; Turkey-Balkans, pp. 205-209. (p.206)

(20) İran'ın tartışmaya dahil olması kısmen Azerbaycan'ın İran'daki Azeri bölgesi üzerindeki talepleri ve İran nüfusunun %24'ünün Azeri olmasıyla açıklanabilir. Bkz.: CIA: The World Factbook.

(21) Aras, B. and A. Sarikaya (2010) 'Turkey and Armenia: Facing the Challenge of Historic Opportunity', Mediterranean Politics; Turkey-Balkans, pp. 205-209. (p.207)

şamaktadır. Türkiye ve Azerbaycan ile olan ihtilafları dışında, Rusya ile kurduğu güçlü ilişkiden dolayı Gürcistan ile olan ilişkileri de sorunludur. Mevcut problemleri değerlendiren Ermeni yönetimi Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme kaygısı taşımaktadır; ancak bu yöndeki girişimleri Ermeni Diasporası ile yakın ilişkiler içerisinde olan siyasi oluşumlar tarafından engellenmektedir.²² Bu durum Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunu ve sözde Ermeni soykırımının uluslararası tanınması yönünde yaptığı çağrılardan vazgeçmesine engel teşkil etmektedir.

Avrupa Birliği (AB) de anlaşmazlıkta baskıcı rol üstlenmiştir. Ermenistan ile diplomatik ilişki kurulması Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabul kriterlerinden olmasa da²³, Türkiye-Ermenistan arasındaki sınır kapılarının kapalı olması ve 1915 olaylarına ilişkin ihtilaf, Türkiye'nin kabul sürecini zora sokacak engeller olarak görülmektedir. Eylül 2005'te Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği müzakerelerinin resmen başlamasından önce Avrupa Birliği Parlamentosu Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını tanımasını istemiştir ve "soykırımın tanınmasını Avrupa Birliği'ne kabulünün ön koşulu olarak görmektedir".²⁴ Fakat, 2006 yılında bu ön koşul Avrupa Parlamentosu genel meclisi tarafından "Ermeni soykırımının resmi olarak tanınması Kopenhag kriterlerinden biri değildir, üyelik sürecindeki bir ülkenin geçmişiyle uzlaşması zəruridir" diyerek kaldırmış²⁵ ve konu ile ilgili daha fazla araştırma yapılması gerektiğini eklemiştir. Tüm bunlara rağmen, Avrupa Birliği'nin baskıcı rolü Türkiye'de ve yurtdışında eleştirilmiş, sözde Ermeni soykırımı meselesinin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesinin engellenmesi amacıyla politize edildiği iddia edilmiştir.

Avrupa Birliği Katılım Süreci Düzenli İlerleme Raporları'ndan 2005 yılına ait olan raporda Avrupa Birliği Komisyonu özellikle ifade özgürlüğü ve azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması konularını dikkate alarak, Türkiye'nin Kopenhag kriter-

lerine uyumunu incelemektedir. Komisyon raporunda, önemli değişiklik yapılmış olmasına rağmen, Türk Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri uyarınca halen verilen mahkeme kararlarını irdelemektedir. Komisyonun dediğine göre; "Bunlar ve bazı maddeler böylesi geniş çaplı kabul görmeleriyle halen ifade özgürlüğüne tehdit teşkil etmektedirler"²⁶ Konuyla alakalı olarak komisyon özellikle yeni Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesine verilen yargı kararlarına dikkat çekerek, "Türklüğün, Cumhuriyetin ve Kurumlarının ve Devlet Organlarının' aşağılanması halinde davaların devam edeceğini belirtmiştir.²⁷ Komisyon özellikle Türk-Ermeni ilişkileri, Ermeni ve Kürt cinayetleri ve Ermeni Diasporası üzerine yazan kişilerin dava edilmesini incelemektedir. Komisyon Türkiye'nin bu konudaki ilerlemesini memnuniyetle karşılamış olsa da, "geçen yıldan beri hiçbir ilerleme kaydedilmediği"ni belirterek Türkiye'nin azınlık hakları konusuna yaklaşımını eleştirmiştir.²⁸ Sonuç olarak, Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası mevzuatının 31. Bölümüne uyumunu değerlendiren Komisyon, Türk-Ermeni sınırı meselesine ilişkin endişelerini dile getirirken, iki tarafın da diplomatik ilişkilerde ilerleme kaydetme yönünde attığı adımları memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir.²⁹ Türk-Ermeni ilişkilerinin nor-

(22) Palandjian, Tamar (2010) 'Interest-based Analysis of the Protocol Related Armenia-Diaspora Rift', Paper presented to the Second Annual PFA Forum on Armenia-Diaspora Relations, February 28 – March 2, 2010, Washington D.C.

(23) http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm

(24) European Parliament Resolution on the opening of negotiations with Turkey, 28 September 2005. Bkz: http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.341/current_category.7/affirmation_detail.html

(25) European Parliament Press Release, 'European Parliament critical of slowdown in Turkey's reform process Enlargement' 27 September 2006. Bkz: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=EN&type=IM-PRESS&reference=20060922I PR10896>

(26) European Commission Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession 2005. Available at: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf, p. 25

(27) Article 301 of Turkish Penal Code

(28) European Commission Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession 2005. Available at: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf, p. 35

(29) European Commission Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession 2005. Bkz: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf, p. 129-130.

malleştirilmesine büyük önem verilmektedir; çünkü Türkiye Ermenistan sınırı ihtilafını kabul sürecinde çözüme kavuşturduğunda Avrupa Birliği sınırları Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a kadar uzanacak ve Avrupa Birliği, Güney Kafkasya bölgesinde gerekli olan siyasi, ekonomik ve enerji istikrar sağlayacak faktör konumuna gelecektir.

Güncel Açılımlar: Ulusal ve Jeopolitik Çıkarların Yeniden Şekillendirilmesi

Günümüzde Türk-Ermeni ilişkileri iki ülke arasındaki diyalogu arttırma çabalarına rağmen çıkmaza girmiş durumdadır. 10 Ekim 2009 tarihinde iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasını öngören bir protokol imzalanmıştır.³⁰ Bu konuda atılan adımlar bir tarafta Ermenilerin; sınır ihtilafı, Dağlık Karabağ sorunu ve sözde Ermeni soykırımının tanınmasına ilişkin konulardaki fikir ayrılıklarının giderilmesinden önce Türkiye'nin ilk etapta diyaloga açık olması gerektiğini yönündeki talebi; diğer taraftan Türkiye'nin diplomatik ilişkilerin kurulmasının Ermenistan'ın Türk toprakları üzerinde hak iddia etmekten ve sözde Ermeni soykırımının uluslararası sahada tanınması talebinden vazgeçmeden Azerbaycan topraklarından çekilip, Dağlık Karabağ'a³¹ desteğe son vermeden gerçekleşmeyeceğini belirtmesiyle engellerle karşılaşılıyor gibiyse de son dönemde iki ülke de çıkarlarını yeniden şekillendirmekte ve sınırın açılarak diplomatik ilişkilerin kurulmasını kendi ülkelerine fayda sağlayacak adımlar olarak görmektedirler.

Türkiye'de ve uluslararası sahada, jeopolitik istikrar, enerji kaynaklarının güvenliği ve ekonomik refah açısından bölgede istikrarın sağlanması öncelikli konulardan olmuştur. 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan savaşının Doğu-Batı doğal gaz hattının işleyişi ve Gürcistan üzerinden Türkiye'den aktarımına izin verilmesinin yaratacağı riskleri ortaya çıkarmış; Davutoğlu'nun yeni dış politika tutumu ve uluslararası diplomasiinin uyguladığı

baskılarla Ermenistan ile sınırın yeniden açılması gerekliliği hissedilmeye başlanmıştır.³² Ayrıca, yapılan ekonomik analizler Ermenistan'a uygulanan amargonun kaldırılmasının Türk ekonomisine büyük katkı sağlayacağını ve sınırın açılmasıyla Türkiye'nin Rusya ile ekonomik işbirliğine gidebileceğini ve böylelikle Güney Kafkasya'da bölgesel dayanışmanın artacağını göstermiştir. Bu bağlamda, Ermenistan'a uygulanan ambargo kademeli olarak gevşetilmiştir. İki ülke arasındaki sınırlar halen kapalı olsa da, Türkiye'ye giren Ermeniler'e uygulanan kısıtlamalar 2002 yılı Ocak ayında kaldırılmıştır. Böylelikle, pek çok Ermeni vatandaşı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye giriş yapmaktadır. Öyle ki, Türk yönetimi ülkeye yasadışı yollardan giren Ermeni iş gücüne belli bir yaşam standardı getirebilmek için özel bir politika geliştirmiştir.

Baku-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ve Kars-Tiflis-Bakü demiryolu hattı³³, projelerinin dışında kaldığı için problemler yaşayan, Rusya-Gürcistan krizi sebebiyle enerji kesintileri ve ekonomik sıkıntılarla boğuşan Ermenistan da Türkiye ve Güney Kafkasya bölgesinin geneli ile ekonomik ilişkiler kurma ihtiyacı hissetmektedir.³⁴ Bu sebeple, sınırın yeniden açılması Ermeni ekonomisine ve halkına büyük faydalar sağlayacaktır.³⁵ Ayrıca, Türk-Ermeni ilişkilerinin geliştirilmesi ülke üzerindeki Rus etkisini azaltarak, Ermenis-

(30) Protokolün iki ülke meclisi tarafından onaylanması gerekmektedir.

(31) Goshgarian, R. (2005) 'Breaking the Stalemate: Turkish-Armenian Relations in the 21st Century', Turkish Policy Quarterly, vol. 4, no. 4. (p.4)

(32) Punsman, Burcu Gültekin (2009) 'Moving Beyond Symbolism: The normalization of Turkish-Armenian Relations: a Window of Opportunity for Regional Prosperity?', Economic Policy Research Foundation of Turkey |Policy Note , October 2009, p. 2

(33) Aydın, Mustafa (2010) 'Turkey's Caucasus Policies', UNIS-CI Discussion Papers, no 23, May 2010, pp. 177-192. (p. 179). Bkz: <http://revistas.ucm.es/cps/16962206/articulos/UNIS1010230177A.PDF>

(34) Danielyan, Emil (2006) 'Russia tightens controls over the Armenian Energy Sector', Eurasianet, 17 October 2006. Bkz: http://www.gab-bn.com/novembre_06/Ar9-%20Russia%20Tightens%20Control%20Over%20The%20Armenian%20Energy%20Sector.pdf

(35) Punsman, Burcu Gültekin (2009) 'Moving Beyond Symbolism: The normalization of Turkish-Armenian Relations: a Window of Opportunity for Regional Prosperity?', Economic Policy Research Foundation of Turkey |Policy Note , October 2009, p. 3

tan'ı jeopolitik ilişkiler açısından daha güçlü bir aktör haline getirecektir.³⁶

Bazı akademisyenler 2002 yılı genel seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) seçilmesiyle Türk dış politika söyleminde çok net değişiklikler olduğuna işaret etmektedirler. Bu bağlamda Bülent Aras,³⁷ bir Davutoğlu döneminden bahsetmekte, dönemin 'komşularla sıfır sorun' politikasının bölgesel ve uluslararası muvaceheleri engelleyeceğini ve bölgedeki sorunları minimuma indirmeyi amaçladığını belirtmektedir.³⁸ Bu politika doğrultusunda yumuşak güç, evrenselcilik ve yeni bir güvenlik vizyonu üzerinde durulmaya başlanmıştır.³⁹ 6 Eylül 2008'de Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkizyan'ın Türkiye-Ermenistan arasında oynayacak FIFA Dünya Kupası eleme maçını izleme davetini kabul eden Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermenistan'a ziyaret gerçekleştiren ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu ziyaret 2009 yılında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi amacıyla hazırlanan yol haritasının resmileştirilmesi çerçevesinde yeniden tanımlanan ilişkilerin iyileştirilmesi yönündeki umutları tazelemiştir. Ancak, bu son gelişme hem Ermenistan'da hem Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaktsutyun) karşı çıkmış, Türkiye'de ise Azerbaycan ile yakın ilişkileri koruma politikasının baskısını üzerinde hissedilen Erdoğan siyasi kalemlerden ve halktan gelen tepkiyi dikkate alarak, Azerbaycan ile Dağlık-Karabağ sorununu çözüme kavuşturmadıkça Ermenistan ile diplomatik ilişki kurulması ve sınırın tekrar açılması amacıyla hiçbir resmi anlaşma yapılmayacağını net bir biçimde belirtme gereği duymuştur.

Rusya-Gürcistan savaşı bağlamında Ankara yakın bir zamanda Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu olarak bilinen çok taraflı bir girişim başlatmış, sınırları kapalı tutuyor olmasına rağmen ABD baskısından dolayı Ermenistan'ı da projeye katılmaya davet etmiştir. Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan

eksenine Ermenistan'ın da dahil edilmesinin temel amacı Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununu çözüme kavuşturarak Kafkasya bölgesinde Rus etkisini azaltmak ve nihayetinde Kafkasya bölgesinin tamamında jeopolitik ve ekonomik istikrar sağlamaktır.⁴⁰

Sonuç

Türkiye-Ermenistan ilişkileri tarih boyunca zorlu bir süreçten geçmiştir. Bu makale özellikle 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte başlayan dönemin getirdiği açmazın yapısını incelemiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin kendi çıkarlarının ihtilafta oynadığı rol değerlendirilmiştir. Bir taraftan Azerbaycan ile olan yakın kültürel ve jeopolitik ilişkiler, diğer taraftan Türkiye'ye baskı uygulayan tarafların varlığı sebebiyle Türkiye'nin arada kaldığı belirtilmiştir. Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan eksenini güçlendirmesinin yanı sıra, Türkiye'nin Azerbaycan halkına olan tarihsel bağlılığı sebebiyle, Türkiye Azerbaycan ile diplomatik ilişkisini koruma zorunluluğu hissetmekte ve bu sebeple Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ı desteklemektedir. Aynı zamanda, Gürcistan-Rusya ihtilafı bağlamında ve artan etnik ve jeopolitik gerilim değerlendirildiğinde, Kafkasya bölgesinde istikrarı sağlamak Türk dış politikasının önemli hedeflerinden biri

(36) Aras, B. and A. Sarikaya (2010) 'Turkey and Armenia: Facing the Challenge of Historic Opportunity', Mediterranean Politics; Turkey-Balkans, pp. 205-209, p. 206.

(37) Aras, Bülent (2009) 'Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy', Foundation for Political, Economic and Social Research, May 2009, No. 32, pp. 1-16.

(38) Biresselioglu, Mehmet Efe (2011) 'Turkey's Transforming Relations in the Arab World: The Impact of Recent High-Level Visits to the Gulf region', 27 January 2011. Bkz: <http://www.balkananalysis.com/turkey/2011/01/27/turkey%e2%80%99s-transforming-relations-with-the-arab-world-the-impact-of-recent-turkish-high-level-visits-to-the-gulf-region/>

(39) Biresselioglu, Mehmet Efe (2011) 'Turkey's Transforming Relations in the Arab World: The Impact of Recent High-Level Visits to the Gulf region', 27 January 2011. Bkz: <http://www.balkananalysis.com/turkey/2011/01/27/turkey%e2%80%99s-transforming-relations-with-the-arab-world-the-impact-of-recent-turkish-high-level-visits-to-the-gulf-region/>

(40) Muharrem, Eksi (2009) 'From the Process of Caucasus Cooperation and Stability Platform to the Normalization of Turkish-Armenian relations', 27 October 2009. Bkz: http://www.bilgesam.org/en/index.php?option=com_content&view=article&id=209:from-the-process-of-caucasus-cooperation-and-stability-platform-to-the-normalization-of-turkish-armenian-relations&catid=86:analizler-kafkaslar&Itemid=145

olmuştur ve bu sebeple Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesine öncelik verilmiştir. Dahası, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci, AB'nin Türkiye'ye komşularıyla diplomatik ilişkiler kurması, Ermenistan sınırını yeniden açması ve sözde 'Ermeni soykırımı' ile ilgili ihtilafları gidermesi yönünde yaptığı baskılar sebebiyle Avrupa Birliğini tartışmada önemli bir aktör olmuştur.

Ermenistan açısından bakıldığında da çıkarların yeniden şekillenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargo sebebiyle, Ermenistan ihracat ilişkileri açısından ve enerji kaynakları açısından yalnızlaştırılmış ve bu durum Ermeni halkı üzerinde yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere, sınırın tekrar açılması hiç şüphesiz Ermeni halkının yararına olacaktır. Ayrıca, Ermenistan Dağlık Karabağ ihtilafını çözümülemesi yönünde uluslararası baskı hissetmektedir. Tarih boyunca Ermenistan'a güçlü bir siyasi ve askeri destek sağlayan Rusya, son dönemde Türkiye ile olan ekonomik bağlarına ivme kazandırmış ve ihtilafta net bir biçimde Ermenistan'ı desteklemekten kaçınmıştır. Ermeni Diasporası ile olan yakın ilişkilerinden dolayı Ermenistan'ı destekleyen ABD de her iki tarafa ilişkilerini normalleştirmeleri yönünde baskı yapmaktadır.

Fakat, Ermenistan Dağlık-Karabağ sorununa ve soykırım iddialarına ilişkin resmi tutumunu değiştirmeyi reddetmekte ve müzakerelerin başlayabilmesi için öncelikle Türkiye'nin sınırı açmasını ve uyguladığı ambargoyu kaldırmasını talep etmektedir. Türkiye de resmi ilişkilerin normalleşmesinin sadece Ermenistan'ın Azerbaycan ihtilafına çözüm bulmasıyla ve 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması talebinden vazgeçmesi ile mümkün olacağına ilişkin tavrını korumaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında, iki ülke arasındaki açmazı bir nevi "tavuk oyunu" olarak tanımlamak mümkündür. İki ülke de statükonun olumsuz sonuçlarının farkında

olmalarına rağmen geri adım atmaya reddetmektedirler. Son zamanlarda taraflar ilişkilere yön vermek üzere adımlar atmış olsalar da, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin normalleştirilmesi için çok daha büyük adımlar atılması gerekmektedir.

Kaynakça

Aras, B. (2009) 'Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy', Foundation for Political, Economic and Social Research, May 2009, No. 32, pp. 1-16.

Aras, B. and A. Sarıkaya (2010) 'Turkey and Armenia: Facing the Challenge of Historic Opportunity', Mediterranean Politics: Turkey-Balkans, pp. 205-209.

Aydin, S. and R. Çakir, R. (2007) 'Political Islam in Turkey', Center of European Policy Studies, Working Document, No. 265. April 2007.

Aydin, M. (2010) 'Turkey's Caucasus Policies', UNISCI Discussion Papers, no 23, May 2010, pp. 177-192.

Bkz : <http://revistas.ucm.es/cps/16962206/articulos/UNIS1010230177A.PDF>

Biresselioglu, M. E. (2011) 'Turkey's Transforming Relations in the Arab World: The Impact of Recent High-Level Visits to the Gulf region', 27 January 2011.

Bkz: <http://www.balkananalysis.com/turkey/2011/01/27/turkey%e2%80%99s-transforming-relations-with-the-arab-world-the-impact-of-recent-turkish-high-level-visits-to-the-gulf-region/>

Danielyan, E. (2006) 'Russia tightens controls over the Armenian Energy Sector', Eurasianet, 17 October 2006. Bkz: http://www.gab-bn.com/novembre_06/Ar9-%20Russia%20Tightens%20Control%20Over%20The%20Armenian%20Energy%20Sector.pdf

European Commission Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession 2005.

Bkz: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf

European Parliament Resolution on the opening of negotiations with Turkey, 28 September 2005.

Bkz: http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.341/current_category.7 /affirmation_detail.html

European Parliament Press Release, 'European Parliament critical of slowdown in Turkey's reform process Enlargement' 27 September 2006. Bkz: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=EN&type=IM-PRESS&reference=20060922IPR10896>

Görgülü, A. et al. (2009) 'Turkey-Armenia dialogue series: breaking the vicious circle', Tesev-Caucasus Institute joint report, pp. 1-20.

Goshgarian, R. (2005) 'Breaking the Stalemate: Turkish-Armenian Relations in the 21st Century', in: Turkish Policy Quarterly, vol. 4, no. 4.

Hakobyan, T. (2009) 'Armenia is still "hopeful" that Turkey will not retreat on talks

Foreign minister responds to U.S. claim about history commission', The Armenian Reporter, 22 June 2009.

Bkz: <http://www.reporter.am/go/article/2009-06-22-armenia-is-still--hopeful--that-turkey-will-not-retreat-on-talks>

Khachatryan, H. (2001) 'Armenian-Turkish Reconciliation Commission Encounters Scepticism', 9 september 2001. Bkz: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav091001.shtml>

Memorandum Report Prepared for TARC, International Center for Transitional Justice, 10 February 2003. Bkz: http://www.armenian-genocide.org/files/ICTJ_Memorandum.pdf

Mooradian, Moorad and Druckman, Daniel (1999) 'Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990-95', in: Journal of Peace Research, Vol. 36, No. 6, pp. 709-727.

Muharrem, E. (2009) 'From the Process of Caucasus Cooperation and Stability Platform to the Normalization of Turkish-Armenian relations', 27 October 2009. Available at: http://www.bilgesam.org/en/index.php?option=com_content&view=article&id=209:from-the-process-of-caucasus-cooperation-and-stability-platform-to-the-normalization-of-turkish-armenian-relations&catid=86:analizler-kafkaslar&Itemid=145

No Genocide Agreement, New York Times; Washington Post, May 19, 1985. Bkz: <http://www.de-armeensekwestie.nl/index.php/kranterberichten/no-genocide-agreement.html>

Open letter of the International Association of Genocide Scholars, 13 June 2005. Bkz: <http://www.genocidescholars.org/images/OpenLetterTurkishPM-reArmenia6-13-05.pdf>

OSCE Parliamentary Assembly, Astana Declaration 2008, Chapter 3, no. 68, p.8, http://www.oscepa.org/oscepa_content/documents/Astana/Declaration/2008-AS-Final%20Declaration%20ENG.pdf

Palandjian, T. (2010) 'Interest-based Analysis of the Protocol Related Armenia-Diaspora Rift', Paper presented to the Second Annual PFA Forum on Armenia-Diaspora Relations, February 28 – March 2, 2010, Washington D.C.

Petition 126 Holocaust Scholars, in: New York Times, 9 June 2009.

Bkz: <http://www.chgs.umn.edu/histories/armenian/cartoons/images/publicpetition.gif>

Punsmann, B. G. (2009) 'Moving Beyond Symbolism: The normalization of Turkish-Armenian Relations: a Window of Opportunity for Regional Prosperity?', Economic Policy Research Foundation of Turkey | Policy Note, October 2009

Svante E. Cornell (1999) 'The Nagorno-Karabakh Conflict', Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, pp. 1-160.

United Nations Security Council Resolution 822 (1993) Adopted by the Security Council at its 3205th meeting, on 30 April 1993. Bkz: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f15764.html>